

HELENA FILIPOVÁ

LUŽICKÁ OTÁZKA DNES

Několik úvah o perspektivách lužické srbštiny

Ve dnech 17. 7. – 3. 8. 2000 zorganizoval Srbský institut v Budyšině ve spolupráci s katedrou sorabistiky lipské univerzity již 12. letní kurs lužické srbštiny a literatury. Letos se letní školy zúčastnilo 53 zájemců z osmnácti zemí. Tradičně převládali kursisté z Polska, zemí bývalého Sovětského svazu a Jugoslávie. Z České republiky přijalo pozvání pět zájemců, ze Slovenska dva. K dalším zastoupeným krajinám patřilo Německo, Francie, Itálie, Anglie, Island, Japonsko a USA. Výběr byl zaměřen na akademické a univerzitní pracovníky, studenty a doktorandy slavistických oborů, pro které jsou sorabistické studie doplňkem a rozšířením vlastní oborové základny a součástí širších komparativních výzkumů. Výjimku v této skladbě tvořili překladatel ze slovanských jazyků do finštiny, divadelní vědec z Německa, pracovnice v oboru Památkové péče z USA či japonský učitel němčiny, zabývající se již léta problematikou vymírajících jazyků. Pro více než polovinu účastníků byl kurs jejich sorabistickou premiérou.

Tradiční program, sestávající z dopoledních jazykových kursů horní i dolní lužické srbštiny, poledních přednášek a odpoledních fakultativních kursů srovnávací gramatiky a literárního čtení, přinesl kromě množství faktů otázku dalšího vývoje a perspektiv nositelů dvou nejmenších slovanských jazyků. (Dnešní počet příslušníků obou národů se udává zhruba 30 000 v Horní Lužici a 20 000 v Dolní Lužici; z tohoto počtu je nutno odečíst nejméně 10 000 Lužických Srbů, hovořících pouze německy. Nové statistické údaje by však mohly přinést ještě menší cifry.) Zdá se, že situace obou jazyků dospěla po staletích eklektického vývoje k určité stagnaci. Lužická otázka tedy vyplynula do popředí v uzlových bodech struktury kursu s ještě větší naléhavostí než v minulých letech.

Prvním v jejich řadě byly polední hodinové přednášky o literatuře, kultuře a jazyce. Zahájil je F. Šěn (mimořádně hlavní organizátor kursu) výstižným přehledem srbských dějin. Z něj jasně vyplynulo jedno ze základních specifik této kultury, bez něhož ji lze jen stěží pochopit: po porobení posledního kmene Milčanů německými feudály v 10. století se historie obou Lužic stává dějinami kultury v rámci Německa. To vedlo k pozdějšímu kulturnímu, literárnímu a ja-

zykovému synkretismu, přetrvávajícímu až do konce 18. století (a v některých aspektech i déle), vedoucím k mnohým ožehavým diskusím mezi německou slavistikou a úzce profilovanou sorabistikou (srov. Prunitsch, *Ideologie und Theorie in der Sorabistik*. In: *Zeitschrift für Slawistik*, 1999, 44, 4, s. 417-433). Podnětná přednáška zazněla ve středu 26. 7. z úst M. Měrcinowé o srbském výtvarném umění. Referentka ukázala jeho kontinuitu ve staletích; relativně nízký počet jeho nositelů ve srovnání s ostatními národy pak jako procentuálně přiměřený důsledek omezeného přístupu Lužických Srbů ke vzdělání. Zajímavé bylo seznámení s výtvarníky současnými (Jan Hajnski, Božena Nawkowa, Iris Brankačkowa, Maja Naglowa aj.). Někteří z nich sice opustili tradiční téma lužické krajiny, popř. její devastace hnědouhelným průmyslem (např. Jan Buk, jehož ateliér měli možnost někteří účastníci kursu navštívit), pro většinu je však Lužice magnetem, který je nutí znovu a znovu se k ní ve svých dílech vracet. To ostatně platí i pro literaturu: časoprostor Lužice a lužické Hole je pro mnohé duchovním útočištěm i nekončícím traumatem, které se v každém dalším díle rozevírá jako krvavá rána. (Tato zajímavá polarita, srovnatelná snad s německým fenoménem „Haßliebe“, se projevila během kursu ještě několikrát. Zdá se, že je jedním z určujících prvků současné lužickosrbské intelektuální scény.) Bohužel ne každý z literátů dosahuje formátu J. Brězana, který dokáže lužický chronotop uchopit filozoficky a prezentovat jej vytištěným literárním jazykem. V úterý 1. 8. pak přednášela Z. Hose o srbské folkloristice. Škoda jen, že její příspěvek byl více než na folklór samotný zaměřen na jeho zapisovatele a nebyla ukázána ta hranice, která odděluje folklór skutečný od děl zlidovělých a zapsaných (částečně snad záměrně) do první sbírky lužickosrbské lidové slovesnosti *Písničky horních a dolních Lužických Srbů* od J. A. Smolera z let 1842-44. T. Měškank hovořil 2. 8. o česko-lužických kulturních vztazích v letech 1914-45, především o aktivitách A. Černého, J. Páty a V. Zmeškala. Výsledky svého několikaletého bádání, na jehož konci stojí doktorská disertace, shrnul 3. 8. Ch. Prunitsch ve svém typologickém přehledu srbské lyriky 20. století. Tento mladý německý slavista, jemuž je někdy vyčítána příslušnost ke škole prof. Koschmala, autora dvou polemických spisů o srbské kultuře a literatuře, shrnul ve svém příspěvku teze a metody analýzy. Ta je zřejmě dosti popisná, důležitá je však samotná prezentace tématu, která zajisté vzbudí publicitu a zájem o lužickosrbskou problematiku. Práce vyjde knižně v nakladatelství Domowina.

Lingvistické přednášky byly zastoupeny tradičními tématy vývoje jazyka od staroslověnštiny (H. Šewc) k vývoji ve 20. století (H. Jenč), sociologie a sociolingvistika statistickými přehledy o poměru horních a dolních Lužických Srbů (G. Spieß) či o právním postavení lužických národů jako národnostních menšin (L. Elle). Na závěr tohoto oddílu jsem si ponechala přednášku E. Černokoževové, která se na základě článků v německém periodickém tisku za posledních 10 let snažila sestavit obraz Lužických Srbů u německého okolí. Z její analýzy vyplynul příznačný heterogenní postoj nejen ze strany Němců, ale i Srbů k sobě samým. Jejich svět je pojímán a definován jako postmoderní snová hra, jejíž aktéři se pohybují mezi dvěma světy: německou a slovanskou identitou. Lužický svět se stává osamělou Arkádií, oddělenou od ostatního světa a žijící v uza-

vřeném čase. Reakce přítomného srbského publika byla zjevně odmítavá k takovému pojetí svého národa; k jejich oprávněným argumentům patřilo zjednodušování problematiky i hyperbolizace ze strany dnešních médií, snažících se ukojit senzacechtivé publikum. Zazněly zde vývody „stigmatizace a folklorizace národnostních menšin“. Nezodpovězenou otázkou však zůstává, do jaké míry se na tomto postoji podílí samotný lužickosrbský národ, definující se po staletí (a přeživší!) prostřednictvím folklóru. Proto je stále pro Lužické Srby typická silná vazba na lidové zvyky a dodnes je pěstován kult vlastenecké písně. Neobvyklá není ani kritika těch spisovatelů a výtvarníků, u kterých je zastoupeno téma vlastenectví a folklóru v malé míře (např. výtky na adresu vynikající básnířky R. Domašcynové). To s sebou nese časté ustrnutí (i když zdaleka ne nepochopitelné) v obrozenecké atmosféře 19. století, která je pak snadným terčem žurnalistických klišé. Negativní odezva srbského publika probudila u pisatelky těchto řádků téměř rebelskou myšlenku: není pro lužický národ jakákoliv únosná forma propagace lepší nežli mlčení? A není zároveň folklór to jediné, co odlišuje Lužického Srba od lužického Němce? (Mentalita a zčásti i fyziognomie je sice ještě částečně „slovanská“, na veřejnosti je však větší část srbského národa nucena svou identitu zastírat a smutný, leč reálný fakt je ten, že jazykově se 90 procent Lužických Srbů cítí primárně spjato s němčinou.) A ještě jednou se vraťme k oné postmoderní rozdvojenosti: vždyť takový ambivalentní slovansko-německý svět popisuje J. Bržan ve svých německy (!) psaných memoárech *Mein Stück Zeit* (2000), které vyvolaly velkou odezvu právě v německých médiích.

Literatura byla prezentována převážně ve výběrovém kursu literárního čtení, vedeného F. Šěnem. Průřez poezií od J. B. Čišinského po K. Lorence vhodně demonstroval jazykové možnosti lužické srbštiny a její schopnost tvořit na rovině metajazyka. Z titulů posledních deseti let je třeba upozornit na sbírku *Suki v zakach* (1998) Kita Lorence, jehož poezie vyjadřuje tradiční téma (mýtus krajiny a člověka v ní) netradiční formou her a hříček se slovy, hledajících nové sémantické významy a otvírajících průzor do filozofie jazyka. Marja Krawcec vystoupila v roce 1992 se sbírkou sebereflexivní lyriky *sudžeńca wosrjedź dwora*, Benedikt Dyrlich vydal v roce 1994 knihu německy psané poezie *Fliegender Herbst* a 1997 sbírku *Wotmach Womory*, ve které reflektuje dnešní situaci Lužických Srbů. Beno Budar, autor hravé, spontánní poezie, navozující dojem absolutní svobody jazyka, pojímá „srbské téma“ rozvernou formou, vytvářenou gramatickým rýmem a zvukomalebností. V tomto duchu se nese sbírka z roku 1994 *Naš kusk zemje*. Róža Domašcynová je představitelkou žensky rozjímavé, citlivé a psychologizující poezie, plné reminiscencí a intertextových vsuvek. Jak bylo již řečeno výše, autorka se distancuje od přehnaného zdůrazňování folklórních tradic a svou sounáležitost s krajem vyjadřuje po svém, často formou daizujících názvů a postmoderní hrou s oběma jazyky. V její poezii se folklórní téma často obrací v sarkasmus. Důkazem jsou sbírky *A nochcetej zemrěč*, 1991, *Zaungucker*, 1991, *Zwischen gangbein und springstein*, 1995, *selbstredend selbstzweit selbdritt*, 1998 aj. Ve verších jednoho z nejmladších zástupců současné poezie Petra Thiemanna se odráží posun v básnickém i společenském vidění.

Dovádí k vrcholu odtržení jazyka od skutečnosti, což nachází odraz v poezii „jednotlivých slov“ a koláží. Pro jeho dílo jako celek je typická ponurost a jistá znuďenost. V milostné lyrice je na rozdíl od předcházející generace eroticky mnohem přímější a cyničtější (sb. *Stajnje zaso mržeš nade mnu*, 1990). Erotická otevřenost je typická i pro Tima Měškanka, autora básnické sbírky *Kóstka w ruce* (1997). Lubina Šenec-Heydukowa je exaltovanou intelektuální básnířkou, odvrhující vžitě konvence a konzumní svět. Její debut *Prënje jejko* (1997) je nejen odrazem mladé rebelčiny duše plné bouřliváctví, ale i důkazem, že současná generace Lužických Srbů není izolovaným folklórním skanzenem uprostřed německého moře, nýbrž dynamickou strukturou, prožívající své problémy v kontextu ostatního světa. Sbíрка *Pjatk haperleje* (1998) obsahuje verše milostné.

Současná lužickosrbská poezie zpracovává svá tradiční témata, kterými jsou především rodná země, jazyk a snaha o přežití v německém moři, její autoři však v souladu se zákony vývoje evropských literatur překonali didaktičnost a epigonství a vytvořili samostatnou poetickou výpověď člověka konce 20. století. Můžeme dokonce říci, že poezie v současné době překonává prózu a je hlavním literárním nositelem myšlenek. Snad je tomu tak i proto, že forma básně dokáže rychleji a pregnantněji vyjádřit aktuální problémy a svou emocionální naléhavěji oslovuje publikum.

Nejvýznamnějším prozaikem stále zůstává Jurij Bržan. 1994 vydává jako ohlas na vývoj světa i své dřívější přesvědčení pokračování románu *Krabat* z roku 1976 pod názvem *Krabat. Druha kniha*. Bržan spolu se svým mýtickým hrdinou již nedoufá, že kdy přemůže Vlka Reissenberga a s ním i sociální nespravedlnost a brutalitu. Stojí u poznání, že Reissenberg, ztělesňující nyní globalizační tendence, nebyl poražen ani oslaben a že se svět přese všechny naděje, vkládané do socialistického zřízení, nezměnil. *Krabat* se proto stává hlasatelem rozumu, humánnosti a obnovení morální společnosti. 1997 vychází román *Salowčenko*, ve kterém vykresluje lužický mikrokosmos na chronotopu vesnice Salow. 1998 vychází jako 13. díl jeho spisů soubor statí, esejů a přednášek *Rozmyslenja-domyslenja*. O „románové zprávě“ z 20. století o lužicko-německém světě, jeho nadějích, iluzích i realitě *Mein Stück Zeit* byla řeč na jiném místě. Jurij Koch napsal v 90. letech pouze sbírku povídek s ekologickými náměty *Jubel und Schmerz der Mandelkrähe* (1992) a nyní se věnuje tvorbě pro mládež stejně jako Angela Stachowa, autorka psychologických povídek a novel z 80. let. Pouze v roce 1996 se setkáváme s jednou její povídkou v antologii *Fiatkojty čas*. Od poloviny 90. let se prosazuje osobitý vypravěčský talent Měrky Mětové, s jejíž tvorbou se české publikum mohlo seznámit v roce 1999 v překladovém výboru *Výlet do ráje*. Ostatní prozaickou tvorbu lze hodnotit jako průměrnou (např. Křesčan Krawc).

Jazyk literatury i jazyk hovorový byl předmětem debaty po literárním večeru ve Smolerově knihkupectví 27. 7. Po přednesu ukázek z děl J. Kocha a B. Dyrlicha se rozvinula diskuse o postavení spisovatele malého národa. J. Koch je zastáncem didaktické úlohy spisovatele. Ten je povinen vychovávat mládež tak, aby si od dětství zvykala na literaturu ve svém jazyce. Je si také vědom nera-

dostných vizí a reálné situace (tu mimochodem již před lety mistrně vyjádřil v povídce *Triglav*). Odmítá násilné doplňování chybějících žánrů (např. sci-fi, detektivní romány atp.) a nevolá po velkých mediálních projektech. „Lužičtí Srbové jsou malý národ, který už v dějinách mnohokrát dokázal, že něco umí. V naší tíživé situaci ale nemůžeme pokrýt všechny ty oblasti, které jsou u jiných národů zaplněny automaticky. Vezměte si např. procento autorů fantastické literatury u Čechů nebo Němců. Přijdete k velmi nízkému číslu. Je proto zcela logické, že najdete-li u deseti milionů Čechů dejme tomu dva až tři žijící autory kvalitní literatury tohoto žánru, pak nemůžete vyčítat třiceti tisícům Lužických Srbů, že tu není ani jeden“ (volně citováno z jeho vystoupení). J. Koch má zajisté pravdu stejně jako jeho oponenti, kteří volají po lepších a rozsáhlejších internetových stránkách, než které jsou k dispozici, či po zkvalitnění rozhlasové produkce, které je vytykána neprofesionalita a jazyková nejednotnost. Když si však uvědomíme, že na území Horní Lužice (spolková země Sasko) byla odňata této národnostní menšině pravidelná půlhodina televizního vysílání a Srbský rozhlas smí vysílat pouze od páté do půl šesté hodiny ranní (a Srbové žijící v Lipsku si ho nemohou naladit), pak musíme ocenit snahu a práci několika nadšenců, kteří vysílají – rovněž ve velmi omezeném časovém rozsahu – z vysílače soukromého. Otevřena byla i ožehavá otázka chybějících jazykových článků, především terminologických. Chybí aktuální slovní zásoba, která je automaticky přejímána v pro Slovana hrůzně znějících německých kalcích či přímo německých slovech (např. titka z německého Tüte, zdypkom jako doslovný překlad německého pünktlich či tvar semher z německého hierher). Výjimkou není ani dvojjazyčnost v jednotlivých větách, kdy si takto mluvčí pomáhají při chybějícím lexiku. Slovníčky aktuální terminologie některých oborů se snaží sestavovat a zveřejňovat na internetu studenti lipské sorabistiky; pro nedostatek času má jejich snaha prozatím omezené výsledky. Zástupci nejmladší generace si pak stěžovali na nemožnost komunikace v lužickém jazyce mezi svými vrstevníky, kteří stále více používají němčinu. I to je však bohužel v dnešní německé společnosti, založené na volném pohybu mezi jednotlivými zeměmi, logické a nevyhnutelné. A je tu ještě jeden problém, který si někteří Lužičtí Srbové ani neuvědomují: naprostá identifikace srbské fonetiky, syntaxe i stylistiky s němčinou. Lužická srbština tak zcela ztrácí punc slovanského jazyka a její současný stav, nad nímž by jistě ne jeden obrozenec 19. století zaplakal, stále zrcadlí nářeční rozdíly nejen evangelické a katolické oblasti, ale i rozdíly jednotlivých vesnic (nejmarkantnější je dialekt vesnice Slepo-Schleife, který tvoří přechod mezi horní a dolní lužickou srbštinou). Tato situace je dle našeho názoru nejaktuálnějším problémem; vždyť přestane-li lužická srbština fungovat jako dynamická struktura, pak skutečně hrozí doba, kdy tento jazyk přejde do kategorie jazyků vymřelých. Zajímavé je, že právě k problémům silné germanizace zaujímá lingvistika dosti vyhybavý postoj a často je zmiňuje pouze okrajově.

Situace v Dolní Lužici je velmi závažná, pro pozorovatele ze zahraničí se téměř zdá, jakoby se kruh její literatury pomalu uzavíral. Veškerá literární scéna je poznamenána jazykovými spory, rozpory a disputacemi o budoucnosti. Přesto vychází velmi kvalitní filologická a odborná literatura zpracovávaná pod vede-

ním Manfreda Starosty. Nová dolnolužická poezie téměř neexistuje, próza je intelektuálně méně náročná, převážně se jedná o povídky kalendářového typu poněkud ustrnulé formy a obsahu. Vychází ponejvíce v antologiích, jediná samostatně publikující spisovatelka je Margita Heinrichowa, autorka povídkové sbírky *Ta wońkotata nazyma* (1997), zpracovávající tradiční tematiku slovanské vzájemnosti a idealizovaného života v Lužici. Přispěla i do nejnovější antologie *Žiw so njewospjetuju* (1999).

Literatura v obou Lužicích se nachází na rozcestí a její nositelé si uvědomují veškerou tíži situace, ve které přestává jejich rodný jazyk fungovat jako primární nositel kultury. Je jasné, že literatura nebude v budoucnosti schopna fungovat komplexně; přesto je cenným dokladem životnosti nejmenšího slovanského ostrůvku, který se probojoval staletími tvrdého útlaku a vytvořil specifický literární komplex. Nelze jej sice ve všech aspektech plnohodnotně srovnávat s ostatními slovanskými literaturami, neměl by však být v jejich kontextu opomíjen.

Na křižovatce se nachází i sorabistika. Snad by se přece jen měla otevřít širšímu komparativnímu přístupu (srov. Koschmal, *Perspektiven sorbischer Literatur*, 1993) a více se začlenit do společenství ostatních slovanských literatur. Teorie je však vždy jiná než praxe, a tak by bylo možná lepší, kdyby se na adresu srbského intelektuálního života ze strany účastníků kursu místo přehnané kritiky či naopak nekritického obdivu sešlo pár opravdu praktických rad nebo třeba založení iniciativy na pomoc lužické srbštině. Ve skutečnosti však tyto snahy nepřekračují rámec Lužice (znovu její magický prostor!) a snahy studentů a mladých spisovatelů, ke kterým se přidávají i někteří příslušníci německého národa (např. srbská poezie F. Kaulfürsta). Neměli bychom na tomto místě zapomenout na překladatelskou činnost V. Šatavové a M. Hrabala (jejich publikum však zůstává na trase Budyšín – Varnsdorf – Liberec, nanejvýš Praha) a popularizační činnost F. Vydry, autora překladových antologií a publikace *Tonoucí ostrovy*, vydané 1999 v Tišnově.

Dost možná, že se osud lužickosrbského národa opravdu pomalu naplňuje, ale stejně tak je možné, že období stagnace vystřídá vlna nového „národního obrození“ a že z řad Lužických Srbů opět povstane spisovatel formátu Čišinského či Brézana. To vše ukáže čas, jisté však je, že v dnešní době slovanské „vzájemnosti“ čekají na Lužické Srby paradoxně těžší časy než na jejich předky před sto lety.